

A POSZTIGAZSÁG KORA ÉS A KÖNYVTÁRAK¹

KOLTAY TIBOR²

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

TIBOR KOLTAY: THE AGE OF POST-TRUTH AND THE LIBRARIES

Nowadays, we can easily find writings about fake news, misinformation, disinformation, or about the age of post-truth. These terms do not exactly cover the same concepts, but their study can bring in generalizable lessons. This paper presents some of the features of this group of phenomena without aiming its full coverage. The role of information overload, of epistemic bubbles, echo chambers filter bubbles and of the social media is described. Tools for alleviating the impact of disinformation, such as information literacy and media literacy and other solutions that can be used by libraries are presented. Limitations of these and their legitimate criticisms are also pointed out.

Napjainkban könnyen találunk írásokat az álhírekről, a félreinformálásról, megtévesztő információkról, vagy éppen a posztigazság koráról. Ezek a kifejezések nem pontosan ugyanazokat a fogalmak takarják, mindazonáltal vizsgálatuk általánosítható tanulságokat hozhat. Ez az írás a teljesség igénye nélkül mutatja be ennek a jelenségcsoportnak néhány jellemzőjét, ide értve az információs túlterhelés, az ismeretbuborékok, a visszhangkamrák és a szűrőbuborékok hatását, a közösségi média szerepét. Szól azokról az eszközökről, amelyek használatával enyhíthetjük hatásukat, így az információs műveltség és a médiatudatosság kínálta lehetőségeket és más, a könyvtárak által alkalmazható megoldásokat, kitérve ezek korlátaira és őket érő jogos kritikákra is.

---

¹ Ez az írás az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen projekt támogatásával készült.

² Koltay Tibor PhD, habil. főiskolai tanár, Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campus, Jászberény

---

BEVEZETÉS

A *post-truth* (posztigazság) 2016 angol szava volt (E-nyelv, 2016). Ez a kifejezés olyan körülményeket jelöl, amelyek folytán az objektív tények kevésbé formálják a közvéleményt, mint az érzelmek és a hiedelmek (*Oxford Dictionaries*, 2016). Közben sokan nem is tudnak arról, hogy léteznek álhírek (*Szvetelszky*, 2017). Nem véletlen tehát, hogy napjainkban könnyen találunk írásokat az álhírekről, a félreinformálásról, megtévesztő információkról, vagy éppen a posztigazság (post-truth) koráról, a tények utáni korról vagy a hamis hírek koráról, esetleg az igazság hanyatlásáról. Ezek a kifejezések nem pontosan ugyanazokat a fogalmakat takarják, különös tekintettel arra, hogy gyakran állnak politikai csatározások középpontjában. Mindazonáltal objektivitásra törekvő és politikamentes vizsgálatuk általánosítható tanulságokat hozhat, akkor is, ha be kell látnunk, hogy világunk már nem a racionális, tényekre alapozott gondolkodás természetes útját járja (*Bawden*, 2017).

Természetesen – a teljesség igénye nélkül – bemutatom ennek a jelenségcsoportnak néhány jellemzőjét és azokat az eszközöket („ellenszereket”), amelyek használatával enyhíthetjük hatásukat. Ezeket a megoldási javaslatokat jogos kritikák is érik, mivel megvalósításuk egyáltalán nem könnyű, ráadásul hatókörük is korlátozott, tehát ezekről is szólnom kell.

A *tévinformációk* tágabb kontextusát az információ „sötét oldala” adja meg. Az itt megfigyelhető jelenségek már régóta jelen vannak, azonban az általuk okozott problémákról főleg manapság beszélünk nagyobb gyakorisággal. Ennek kapcsán *Bawden* és *Robinson* (2009) elsősorban az információk mennyiségéhez kötődő problémákkal, ezen belül pedig az információs túlterheléssel foglalkoztak. Az információs túlterhelés viszont kapcsolódik a „posztigazság” problémaköréhez is, ahogy arról még szólni fogok. E két témakör kapcsán azonban az is igaz, hogy az információk világának „jó” vagy „világos” oldalról is kell szólnunk, hiszen az „információs betegségek” okozta szimptomák enyhítésével a fentebb jelzett problémák és korlátok ellenére is foglalkoznunk kell (*Koltay*, 2017).

NÉHÁNY FOGALOM

A fogalmak kapcsán látnunk kell, hogy a legtermékenyebb diskurzus az álhírekkel kapcsolatos, viszont természete elsősorban közéleti jellegű (*Aczél*, 2017), tehát nem feltétlenül nevezhető szakszerűnek. Mindenesetre az *álhírek* (fake news) kifejezés hamis tartalmak politikai célú terjesztését fedi, azonban tágabb értelemben ebbe a körbe tartoznak a híresztelések, a pletykák és a kétes értékű, vagy teljesen félrevezető információk is (*Pavleska*, 2018), köztük a *hoaxok* és a *hírlapi kacskák* (*Z. Karvalics*, 2017). Lényegében közös jellemzőjük az is, hogy táplálják és meg is erősítik a tévhiteket (*Buckingham*, 2017).

Bennett és Livingston (2018) szerint az *álhír* elnevezés túlzottan az egyes esetekre szűkíti le ezt a fogalmat, míg a *dezinformáció*, *félrevezetés* (disinformation) szisztematikus jellegét húzza alá. A dezinformáció „szándékosan konstruált megtévesztő, félrevezető tartalom, a valóságnak a kibocsátó szempontjából kedvező interpretációja vagy meghamisítása, amelyet a befogadóval biztos és ellenőrzött értesülésként fogadtat el, tesz hihetővé, egy remélt hatás érdekében” (Z. Karvalics, 2017, 107). A dezinformálás egyaránt lehet egyéni, csoportos vagy társadalmi szintű stratégia (Szvetelszky, 2017).

Érdeemes még szólnunk az álinformációról, amely „olyan jelsor, amelynek információs értéket tulajdonítunk, de azt valójában nem kínál számunkra (Z. Karvalics, 2017, 27).

Kavanagh és Rich (2018) az igazság hanyatlása (Truth Decay) fogalmának bevezetésével egy hasonló, de sok tekintetben tágabb keretet vázol fel, amelyet a következők jellemeznek:

- A vélemény és a személyes tapasztalat fontosabbá válik a tényeknél;
- Elmosódik a tények és a vélemények közötti választóvonal;
- Csökken a tények korábban mértékadónak tekintett forrásaiba vetett bizalom.

Bár a fentiekben néhány fogalmat definiáltam, a következőkben a tévinformáció szót használva fogok a posztigazsághoz kötődő fogalmakról szólni. Teszem ezt annak ellenére, hogy ezek között a fogalmak között vannak különbségek és átfedések is. Mindazonáltal alá kell húznom, hogy a tévinformáció szakszerű meghatározását (véletlenül elterjedt hamis vagy megtévesztő információ) némileg figyelmen kívül hagyva, ezzel a szóval fogom jelölni a dezinformáció minden formáját és az álhíreket is.

A TÉVINFORMÁCIÓK KIALAKULÁSÁNAK MECHANIZMUSAI

A tévinformációk kialakulásában és elterjesztésében fontos szerepe van az ismeretbuborékok (epistemic bubbles) és a visszhangkamrák (echo chambers) jelenségének, amelyek – bár egymástól eltérő módon – de megváltoztatják, és rossz irányba terelik az információ áramlását, valamint az információkhoz való viszonyulásunkat.

Az *ismeretbuborék* hatására, szándékosan vagy esetenként véletlenül nem veszünk tudomást más emberek olyan véleményéről, amely ellenkezik saját meggyőződésünkkel. A *visszhangkamra* működésének alapja az eltérő véleményekkel kapcsolatos bizalmatlanság szándékos megteremtése, amelynek hatására nemcsak, hogy nem veszünk tudomást az eltérő véleményekről, hanem ezek aktív lejáratása is folyik (Jamieson és Capella, 2010).

A *szűrőbuborékok* (filter bubbles) olyan algoritmusok alkalmazásának következményei, amelyek a médiafogyasztás mintázatait és a felhasználói preferenciákat figyelik meg, amivel a felhasználói igények minél tökéletesebb kiszolgálását lennének

---

hivatottak támogatni. Azzal azonban, hogy a felhasználókat szelektív módon, egyre homogénebb forrásokhoz kapcsolják, gyakorlatilag kizárják azokat a nézeteket, amelyek eltérnek az adott felhasználó saját véleményétől (*Pariser*, 2011). Ebből következően a hasonló hírekhez vagy álhírekhez egyre hasonlóbbak társulnak. A szűrőbuborék így egyre szűkíti látóterünket, egyre kevesebbet enged be a valóságból (*Fehér és Király*, 2018). Az ilyen és hasonló szűrőmechanizmusok csökkenthetik a hozzánk eljutó információ mennyiségét. Emiatt kevésbé károsnak tűnnek, mint az ismeretbuborékok és a visszhangkamrák, azonban negatív hatással vannak tájékozódásunk szabadságára. Probléma az is, hogy a szűrőbuborék kialakulását nehezen érzékeljük, ezért öntudatlanul zárjuk magunkat információs karanténba, ahogy a szűrésre használt algoritmusok fokozatosan eltorzítják információs terünket, hiszen segítségükkel elérhető, hogy amikor kulcsszavakat írunk be a keresőbe, csakis azok a találatok jelenjenek meg, amelyek az előzetes keresésekből nyert információk alapján a lehető legközelebb állnak érdeklődésünkhöz (*Z. Karvalics*, 2017).

Hasonló hatással van informálódásunkra az, hogy a Google nem hozza nyilvánosságra, milyen algoritmusokat használ a találatok relevanciájának meghatározására, továbbá, hogy miként használja fel a rólunk gyűjtött adatokat a találatok személyre szabása céljából (*Potter*, 2016).

OKOK ÉS OKOZATOK

A tévinformációk a nagymértékben elfogult befogadókat tudják igazán befolyásolni, tehát hatásuk nem olyan széles körű, mint azt gondolnánk (*Guess, Nyhan és Reifler*, 2018). A *tévinformációk* ellenőrizetlensége mellett tehát azzal is foglalkoznunk kellene, hogy „számuk követi-e a közlemények össztömegének növekedését, annál kisebb vagy nagyobb arányban nő?” (*Z. Karvalics László*, 2017, 457).

Az álhírek iránt tanúsított figyelmet az információ világában bekövetkezett sokféle, a politikai kommunikációtól független változás is meghatározza. Az egyik ilyen tényező a fentebb említett információs túlterhelés, amelynek hatására számos területen és változatos módon szembesülünk azzal, hogy a rendelkezésre álló, potenciálisan hasznos, releváns információ mennyisége túl nagy, vagy azt túl nagyra érezzük, továbbá, hogy az információt nem tudjuk hatékonyan kezelni. Az előbbi mennyiségi túlterhelés okozója és egyúttal tünete, az utóbbi a minőségi túlterhelés jellemzője. A tévinformációk megléte az információs túlterhelés mindkét típusának egyik okozója, mivel ezek az információk egyrészt nagy számban vannak jelen, másrészt nem rendelkezünk megfelelő szűrőkkel a hiteles információk kiválasztására, vagy nem megfelelően használjuk azokat (*Davis*, 2012). Ez utóbbi kapcsán súlyos probléma, hogy magunkra vagyunk hagyva, tehát önállóan kell döntenünk az információk releváns vagy irreleváns, értékes vagy értéktelen voltáról, mivel az információs kapuőrök (lektorok, szerkesztők, könyvtárosok) szerepe radikálisan lecsökkent (*Badke*, 2004). Részben ezzel összefüggésben, a tévinformá-

ciók kiszűrését nehezíti az is, hogy a nyomtatott betű digitális formában, a képernyőn olvasva is az érvényességet és hitelességet sugallja (*Szvetelszky, 2017*).

A KÖZÖSSÉGI MÉDIA SZEREPE

Bár a közösségi média nem egyedüli okozója a tévinformációk terjedésének (*Gibson és Jacobson, 2018*), használata növeli az információs túlterhelést. A hálózaton megjelenő tartalomtömeg exponenciális növekedésével ugyanis a tévinformációk előfordulásának valószínűsége és mennyisége is megnövekedett. Ez különösen igaz a közösségi médiára. A továbbítás, a linkküldés, a re-tweet, a posztolás mind-mind ugrásszerűen javítja egy-egy tévinformáció megsokszorozódásának az esélyét (és akkor még nem is számoltunk azzal a lehetőséggel, hogy a már eleve félreértett információt valaki maga is félreérti) (*Z. Karvalics, 2017*).

A közösségi média velejárója az azonnali jutalmazás (jutalom) iránti igény is, amelynek okán sokan feljogosítva érzik magukat arra, hogy elolvasás nélkül továbbítsanak és/vagy elsőként kommenteljenek tartalmakat. Arról ne is beszéljünk, hogy ezeknek a tartalmaknak az értékét egyáltalán próbálják-e megítélni (*Cooke, 2017*).

A közösségi média által közvetített új, máshol nem elérhető, gyakran emocionális természetű tartalmak közül sok elmélyíti a társadalmi szakadékokat avval, hogy fogyasztásukkal könnyen elkerülhetjük a nézeteinktől eltérő véleményekkel való szembesülést, ami állampolgári viselkedésünket is nagyban befolyásolja (*Boyd, 2010*).

Azt se felejtjük el, hogy azokat a híreket, amelyek a már meggyökeresedett véleményekre és előítéletekre építenek, többnyire sokkal többen lájkolják, mint a többi hírt (*Buckingham, 2017*), amivel tovább szaporítják a tévinformációk számát és erősítik hatásukat.

Az álhírek gyorsabban terjednek a valódi híreknél, ezért nagyon csábítóak tudnak lenni. Ez sokakat arra készíti, hogy a közösségi média több platformján osszák meg őket, ami viszont azzal jár, hogy a továbbított információ már nem áll kapcsolatban eredeti forrásával, így kontextusát is elveszti (*Conroy, Rubin és Chen, 2015*).

Történetileg nézve tehát azt látjuk, hogy amíg a 18. században a személyes hitelesség dominált, a 19. századtól egészen napjainkig az objektivitás és tényyszerűség volt meghatározó. A közösségi média fontosságnak növekedésével azonban sokan ismét a személyesség útján konstruálják meg a hitelességet (*Andok, 2015*).

A közösségi média természetesen nem feltétlenül készíti az embereket arra, hogy elhiggyék az oldalakon terjedő információkat, viszont az emberek hajlamosak kételkedés nélkül elhinni a weben található információkat. A közösségi médiának az a hatása tehát, amellyel meghatározza, hogy mit látunk, és mi nem jut el hozzánk, nem hagyható figyelmen kívül (*Potter, 2016*).

Az „ellenszerek”

Bár előre kell bocsátanom, hogy hatókörük korlátozott, „ellenszerekről” is beszélhetünk, tehát érdemes végiggondolnunk, hogy a tévinformációk ellen milyen eszközökkel szálhatunk harcba.

KRITIKAI GONDOLKODÁS, TUDATOS MÉDIA- ÉS INFORMÁCIÓHASZNÁLAT

Eva és Shea (2018) szerint a tévinformációk széles körű terjedése nem jó hír senki számára sem, viszont lehetőséget kínál a könyvtáraknak arra, hogy megmutassák, hogy – főként az információs műveltség és a médiatudatosság következetes és kitartó népszerűsítése folytán – minden korábbinál fontosabb szerepet töltenek be, bár ezt az optimizmust nem mindenki osztja (*Sullivan*, 2018).

Ahogy arra *Bawden és Robinson* (2018) felhívja figyelmünket, a tévhitek elleni védekezéshez az elméleti alapot *Luciano Floridi*, az információfilozófia teoretikusa adja meg azzal, hogy az információt szükségszerűen igaznak tekinti, abban az értelemben, hogy a könyvtári dokumentumokban rögzített szemantikai tartalmak magukba foglalják az információt, amely igaz, a tévinformációt, amely hamis, valamint a dezinformációt, amely szándékosan félrevezető. Floridi feltételezi, hogy az infoszféra minden információs entitásának van belső értéke. Mivel a könyvtárak célja a szemantikai környezet gondozása, ezért elsődleges etikai kötelezettségük, hogy az infoszféra jobbá tételén munkálkodjanak (*Floridi*, 2004). Ez a kötelezettség magában foglalja azt is, hogy a tévinformációk és (különösen) a dezinformáció terjedését/terjesztését akadályozniuk kell.

Akik az információs műveltség elterjesztésén dolgoznak, azok mindig is középponti kérdésként kezelték a kritikai gondolkodás fejlesztését. Az információs műveltség korszerű szemlélete ugyanis nagy súlyt helyez a kognitív autoritásra (a szakmai hozzáértésre, a tekintélyre és a befolyásra), továbbá arra a kapcsolatra, amely a források értékelése és a társas navigáció (egymás ajánlásainak követése) között vannak (*Sundin*, 2008). A dekonstrukció, vagyis a tartalmak részekre szedhető és elemezhető voltának felhasználása nemcsak a tévinformációk felismerésének fontos eszköze, hanem az információs műveltségnek és a médiaműveltségnek is része (*Aczél*, 2013).

A kritikai gondolkodásnak egyik fontos jellemzője, hogy használatával ragaszkodunk a bizonyítékokhoz és a következtetések szigorú szabályaihoz. Emellett racionálisan számba kell vennünk, hogy mit tudunk és mit nem. Ezzel elkötelezzük magunkat amellelt, hogy az összes nézőpontot egyformán igyekszünk figyelembe venni, amivel egyúttal ki is zárjuk az egyoldalú, szubjektív megközelítéseket. Ennek fényében a tévinformációk elleni harc során a kérdezésre és a szakirodalom felkutatására épülő keresés sokkal fontosabb, mint maga az igazság fogalma, amely szubjektív és nem is segít sokat, ha tévinformációkkal találkozunk (*InformAll*, 2017).

Kívánatos volna, hogy intellektuális beállítódásaink közé tartozzon a kíváncsiság, az intellektuális elkötelezettség, az empatikus és tiszteletteljes figyelem, a valóságban gyökerező tények és igazság keresése iránti késztetés, a hajlandóság arra, hogy ítéleteinket felfüggeszük és nyitottak maradjunk új információk és perspektívák befogadására, valamint annak felismerése, hogy tévedhetünk vagy valami elkerülheti a figyelmünket, amit viszont bármikor korrigálhatunk (*Gibson és Jacobson, 2018*).

Az értelemzés bevonása – bár szintén nehezen megvalósítható – szintén fontos eszközünk arra, hogy megtanuljunk, miért fogadhatunk el bizonyos információkat, és miért kell elutasítanunk másokat (*Elmborg, 2006*). Feltétele, hogy megértsük azokat az összefüggéseket, amelyek egy nagy és átfogó információtömegben jelen vannak. Az értelemzés több, mint a jólinformáltság, viszont – mivel magasrendű tudás – koherens, a megértést segítő, magyarázó-értelmező potenciálja van és szerepet játszik benne az ismeretekkel való azonosulást segítő igazság keresése is (*Bawden és Robinson, 2015*).

A kritikai gondolkodást az is segíti, ha elegendő időt szánunk az információfeldolgozásra. Ilyenkor marad időnk arra, hogy reflektálni tudjunk az információkra, valamint kiszűrjük a tévinformációkat (*Bawden és Robinson, 2015*). Látnunk kell ugyanakkor, hogy a figyelemért folytatott harc és a média töredezett volta nagymértékben megnehezítik a kritikai reflexiót (*ACRL, 2018*).

AMIT A KÖNYVTÁRAK MÉG TEHETNEK

A könyvtárosok az információs műveltség élharcosai, azonban más tevékenységeik gyakorlása során is segethetik a (tév)információkhoz való kritikai hozzáállást.

Bár a könyvtár nem tud minden nézetet megmutatni felhasználóinak, törekednie kell arra, hogy a nézetek kellően széles skáláját nyújtsa annak érdekében, hogy meglévő előítéleteikkel szemben kritikai gondolkodásukat erősítse meg (*Anderson, 2017*). Ennek megvan a lehetősége, hiszen a könyvtárosok képesek arra, hogy olyan, jó minőségű könyvtári gyűjteményeket alakítsanak ki, amelyekben az olvasók több nézőpontot képviselő dokumentumokhoz juthatnak hozzá (*Sőrés, 2018*).

Korunk információs világában azonban gyakran megkérdőjeleződik a hitelesség, vagy a korábban megbízhatónak tekintett információforrások fontossága, tehát az információ iránti bizalom megingani látszik. A hitelesség megítélése a szakértelemre épül, mivel legfontosabb forrása a tudományos szakirodalom. Ugyanakkor sok támadás éri, ami részben arra vezethető vissza, hogy a nagyközönség időről időre azt olvassa és hallja, hogy a kutatók nem képesek a kutatási eredményeket megismételni és gyakran nem értenek egyet egymással, vagy esetenként előfordul, hogy egyes kutatók a csalás, hamisítás eszközéhez nyúlnak. Ráadásul a tudományos ismeretterjesztés gyengesége folytán a szakértők nem mindig tudják kutatásaik értékét jól

megmutatni a laikus közönségnek. Ez különösen a természettudományos és orvosi eredményekre igaz (*Gibson és Jacobson, 2018*).

A könyvtárak és a könyvtárosok felfedező közösségek (communities of inquiry) támogatásával is tehetnek azért, hogy felhasználóik a helyén kezeljék a szakértelem kérdéseit. Ezek a közösségek ugyanis az igazsággal kapcsolatosan egy olyan diskurzus modelljét képviselik, amelyben a szakértők és a szaktekintélyek megfelelő tiszteletet kapnak, viszont kérdezhetik őket azok a könyvtárosok és a tágabb közönség azon tagjai, akik kritikai szemlélettel viszonyulnak az információkhoz (*Gibson és Jacobson, 2018*).

Ha azt mondtuk, hogy a kritikai gondolkodás gyakorlásának lényegi eleme, hogy kérdéseket teszünk fel, akkor ez fokozott mértékben igaz a tévinformációk kezelésére. Ezt mutatja, hogy az Amerikai Egyesült Államok és Kanada számos könyvtára bocsátott ki a tévinformációk azonosítását segítő kérdéssorokat (*Eva és Shea, 2018*). Ezek eléggé egy kaptafára vannak szabva, ami alól az IFLA által készített anyag sem kivétel, ráadásul egy korábbi kérdéssorra épül (*Sullivan, 2018*). Mindazonáltal érdemes megnéznünk az IFLA kérdéseket is tartalmazó infografikáját. Ezt az angol mellett harminchét nyelvre lefordított, így magyar nyelven is elérhető³ anyagot a jelen folyóirat borítóján látható ábra mutatja.

Az infografikán látható összes lépést nem szükséges megismételnem, viszont néhány pont magyarázatot kíván.

A sorok között olvasni kifejezés nemcsak azt jelenti, hogy a címsorok túlozhatnak, hanem némileg eltérő jelentését is ismerjük, amin érdemes egy kicsit elgondolkoznunk. Ezt a jelentést szótári jellegű magyarázat helyett egy, az interpretatív szerzetfelfogás kérdéseivel foglalkozó tanulmány példáján keresztül közelíthetjük meg. Ebben a kontextusban valaminek a megértése (és ezzel jelentése) függ a jelentést konstruáló jelentéshorizontoktól, amelyek a résztvevők nézőpontja, belső és mögöttes jelentésvilága szempontjából határozzák meg, hogy mi mit jelent. Ennek megfelelően képesnek kell lennünk arra, hogy a kimondottból következtessünk a ki nem mondottra, a mögöttesre és a rejtettre is, azaz „a szavak mögé nézzünk”, avagy a „sorok között olvassunk”. Mindez nyilvánvalóan hétköznapijainkban is így van (*Gelei, 2006*).

A szakértők megkérdezése összetett kérdéskör. A könyvtárosok szerepéről és a szakértelemről már szoltam.

Ami a tényellenőrző szolgáltatásokat illeti, *Harding (2007)* szerint 113 ilyen oldalt tartanak számon, ráadásul ezek egy része legalább olyan elfogult, mint maguk a hírek terjesztői. Az is tény, hogy az információk ellenőrzése legtöbbször már csak utólag történhet meg.

Az IFLA-infografika fontos mondata a következő: „Vedd észre, ha saját nézeteid kihatnának ítélőképességedre.” Arról azonban, hogy ez nagyon is szükséges, viszont hatása sajnálatos módon korlátozott, majd a későbbiekben, a kritikai gondolkodás és

³ https://www.ifla.org/files/assets/hq/topics/info-society/images/hungarian_-_how_to_spot_fake_news.pdf

tudatos információhasználat érvényülését akadályozó tényezők kapcsán fogok szólni.

Egy másik, a fentiekhez sok tekintetben hasonló segédanyagot alapul véve utánanézhetünk annak, hogy valaki ellenőrizte-e már az adott információt, vagy szemlélte-e azt (*White, 2018*). A *szemlézés* itt azt (is) jelenti, hogy valaki már foglalkozott az adott szöveggel, híryanaggal és netán kritikai szemlélettel tette ezt. Egy kicsit más, de rokon fogalom is eszünkbe juthat. Aki (könyvtárosként) tanult az informatív és indikatív referátumokról, valamint számos más, rokon műfajról, az ugyanis tudhatja, hogy a referátum egy olyan szöveg, amely egy meghatározott, másik szöveg legfontosabb tartalmát reprezentálja rövid formában. Eszébe juthat a szemleírás is, amelynek eredményeként a referátumkészítéshez hasonló módon, de nem egyetlen forrásból, hanem több írásból keletkezik egy új szöveg. Ezt az álhírekre alkalmazva, természetesen mindegy, hogy a referáláshoz vagy szemlék írásához hasonlítjuk az elvégzendő folyamatot. Inkább arra érdemes odafigyelnünk, hogy a referálás vagy szemlekészítés folyamata eltér a szokványos kommunikációtól. A címzett ugyanis nem azt kapja meg, amit a feladó elküldött, mivel a folyamatba egy közvetítő lépett be a referáló (szemleíró) személyében. Ezzel a közvetítővel szemben követelmény, hogy írása objektív legyen. Ennek egyik és senki által sem vitatott megjelenése, hogy a referátumban nem szerepelhet semmi sem, ami nem fordult elő az elsődleges szövegben. A referátum objektivitása abban is megnyilvánul, hogy a legtöbben az értékelést, kritikai észrevételeket nem tartalmazó referátumokat tartják csak elfogadhatónak. Mindeközben egyrészt tudjuk, hogy a referálás tömörítéssel jár, ami ellene hat az objektivitásnak, hiszen alapja a felhasználói igényeket alapul vevő válogatás. Másrészt viszont a referátum nem tartalmazhat érzelmi-expresszív stíluselemeket, ami megint az objektivitást erősíti (*Koltay, 2003*). Mindez igaz a szemlékre is.

Annak megítélésekor, hogy tévinformációval van-e dolgunk, jó tudnunk, hogy – mivel a legtöbb webes tartalom más tartalmak továbbítása – érdemes megkeresnünk az információ állítólagos (gyakran nem megbízható) forrása helyett az eredeti forrást. Ez ugyanis segíti az információ megbízhatóságának ellenőrzését.

Mindezek mellett érdemes az is megnéznünk, hogy mások mit írnak a forrásról (szerzőjéről, kiadójáról stb.) (*White, 2018*).

Az ilyen és hasonló segédanyagok segítségével és kritikai olvasással akkor is nyomon követhetjük, hogy milyen gondolkodást tükröz egy adott szöveg, ha nem feltételezünk semmiféle félrevezetést. A szöveg (sokszor rejtett) üzenetének felderítésére meg kell határoznunk a fő állításait és célját, célközönségét. Sok mindent elárul a szövegről, hogy szerzője milyen érvelést alkalmaz és milyen a szöveg felépítése, továbbá vannak-e következtelenségek, hiányok, ugrások ebben az érvelésben (*Jones, 1996*).

AZ ELLENSZEREK KORLÁTAI

2018-ban a Felsőoktatási és Tudományos Könyvtárak Egyesülete (Association of College and Research Libraries, ACRL) a felsőoktatási könyvtárak körében tapasztalható legjelentősebb trendek között emelte ki, hogy újra a figyelem középpontjába kerül a források értékelésének és az információ megbízhatóságának kérdésköre, aláhúзва ugyanakkor, hogy a tévinformációkkal szembeni küzdelemnek megvan a korlátai (ACRL, 2018). *David Buckingham* szerint a tévinformációk esetében az irracionalitás szférájában mozgunk, vagy legalábbis lehetetlennek látszik, hogy a velük kapcsolatos folyamatokat pedagógiai eszközökkel ésszerűvé tudjuk tenni (*Buckingham*, 2017).

A probléma többek között abban gyökerezik, hogy aki a félrevezető információkat elfogadja, képes lehet megtalálni és felhasználni a (neki) megfelelő információt. Ezzel lényegében információsan műveltnek tekinthető, mivel teljesíti az információs műveltség hagyományos, leegyszerűsített meghatározásában foglaltak nagyobb részét.

Látnunk kell tehát, hogy a tévinformációk az emberek eleve meglévő beállítottságait, meggyőződéseiket és értékeiket erősítik meg (*Gross*, 2017). Ezért vannak sokan azon a véleményen, hogy a megtalált információ éppen az ő világlátásukat hivatott alátámasztani (*Bawden*, 2017), ezért (politikai) meggyőződése alapján mindenki más és más forrást tekint hitelesnek. Aki így gondolkodik, az – amikor mégis szembesül a tényekkel – nem építi be az új ismereteket meggyőződésébe, hanem sokkal inkább hiedelmei erősödnek meg (*Boyd*, 2017). Az álhírek befogadói tehát nagyon is kritikus szemmel néznek bármely információra, amely nem azt támasztja alá, ami az ő nézőpontjukból igaznak, helytállónak látszik (*Bawden*, 2017). Nem valószínű tehát, hogy néhány észérv vagy egy nagyobb mennyiségű tény meggyőző hatással tudna rájuk lenni. Nem hagyhatjuk ugyanis figyelmen kívül, hogy a médiafogyasztást nem a racionalitás vezérli. Sokkal inkább arra vagyunk hajlamosak, hogy abban higgyünk, amit el akarunk hinni (*Buckingham*, 2017). Az álhírek hatása ilyen módon mindenek előtt az, hogy megerősítik azt, amit el akarunk hinni (*Guess*, *Nyhan* és *Reifler*, 2018).

Az információs műveltség és/vagy médiatudatosság alkalmazásával ráadásul azt sugallhatjuk, hogy az igazság felfedezése kapcsán valaminek csak egyféle magyarázata létezik: Ez azonban ahhoz vezet, hogy egy fekete-fehér világban gondolkodunk, amelyben egyértelmű választóvonal van a jó és a rossz között (*Bawden*, 2017). Ez azért veszélyes, mert az igazságnak nem lehetünk egyedüli letéteményesei. Csupán csak a helytálló vélemény képviselőit szorítkozhatunk, és remélhetjük, hogy az elvezet az igazság valamely formájához (*Froehlich*, 2017).

Ezek után joggal tehetjük fel a kérdést, hogy az információs társadalomban jobban informáltak vagyunk-e, mint a korábbi korszakok polgárai voltak. Vajon a technológia fejlődése és annak sebessége, ahogy hírekhez, információkhoz jutunk, valóban a jobb informáltságot szolgálja-e, vagy az információ fogyasztói nem

teszik-e jól, ha résen vannak és valamennyire szkeptikusak? (Alexander és Hanson, 2017). A gyakori kételkedés, a túlzott szkepszis viszont azzal a veszéllyel jár, hogy – megfélemlítve a megbízható források hiteles és pontos voltáról – az igazságot is figyelmen kívül hagyjuk (Batchelor, 2017).

ÖSSZEGRZÉS

A tévinformációk kapcsán felmerülő problémák nem szűkíthetők le arra, hogy mennyire igaz vagy hamis az információ, amihez hozzájutunk (ACRL, 2018). Bár eszközeink hatása korlátozott, nem mondhatunk le arról, hogy a tévinformációk terjedését akadályozzuk és hatásukat csökkentjük. Ahhoz, hogy ez a tevékenységünk eredményes legyen, szükséges, hogy a könyvtártudományi kutatásnak ezt az összetett kérdéskörét teljes egészében meg kell értenünk, azzal kezdve, hogy feltárjuk, mikor, miért és hogyan hatnak ránk a tévinformációk.

Abban bizonyosak lehetünk, hogy nem azért lehet bennünket félrevezetni, mert lusták volnánk védekezni. Inkább arról van szó, hogy agyunk úgy dolgozza fel az információkat, hogy a köznapokban sem tételezzük fel, hogy hamis információkat kapunk, hacsak nincsenek nyilvánvaló jelei a félreinformálásnak vagy megtévesztésnek (Rapp, 2016). Sőt, egyes kutatások szerint csak azt az információt tudjuk megérteni, amelyet legalább időlegesen igazként kezelünk (Lewandowsky és Mtsai, 2012). Attól, hogy sérülékenyek vagyunk, nemcsak nem vagyunk lusták, hanem gondolkodásunk sem irracionális. Egyszerűen emberek vagyunk (Sullivan, 2018).

Azt viszont tudnunk kell, hogy a szellemi szabadság nem azonos azzal, hogy elhiggyünk mindenféle képtelenséget. Csak azt jelenti, hogy – ha kedvünk tartja – olvashatunk ezekről (Bivens-Tatum, 2012). Amikor a tévinformációk kapcsán információs műveltségéről beszélünk felhasználóinknak, ezt is meg kell tanítanunk nekik.

IRODALOM

- ACRL (2018): 2018 top trends in academic libraries: A review of the trends and issues affecting academic libraries in higher education. *College and Research Library News*, 79. 6. 286–300. p.
- Aczél Petra (2017): Az álhír. Kommentár a jelenség értelmezéséhez. *Századvég*, 84. 2. 5–25. p.
- Aczél Petra: Médiaműveltség. In: Nagy-Király Vivien (szerk.): *Médiatudatosság az oktatásban*, Budapest. OFI, 39–44. p.
- Alexander, A. – Hanson, J. (2017): *Taking Sides: Clashing Views in Media and Society*, McGraw-Hill Education, New York, NY.
- Anderson, R. (2017): Fake News and Alternative Facts: Five Challenges for Academic Libraries. *Insights: The UKSG Journal* 30(2), 4–9. p.

-
- Andok Mónika (2015): Átható médiakommunikáció, In: Aczél Petra (szerk). *Műveljük a médiát*, Wolters Kluwer, Budapest. 39–96. p.
- Batchelor, O. (2017): Getting out the truth: the role of libraries in the fight against fake news. *Reference Services Review*, **45**. 2. 143–148. p.
- Bawden, D. (2017): *Why LIS doesn't have a quick fix for the post-factual society ... and why that's OK*. Letöltés: <https://theoccasionalinformationist.com/2017/02/02/why-lis-doesnt-have-a-quick-fix-for-the-post-factual-society-and-why-thats-ok/> (2018. 09. 07.)
- Bawden, D. – Robinson, L. (2018): Curating the infosphere: Luciano Floridi's Philosophy of Information as the foundation for library and information science. *Journal of Documentation*, **74**. 1. 2–17. p.
- Bawden, D. – Robinson, L. (2009): The dark side of information: overload, anxiety and other paradoxes and pathologies. *Journal of Information Science*, **35**. 2. 180–191. p.
- Bennett, W. L. – Livingston, S. (2018): The disinformation order: Disruptive communication and the decline of democratic institutions. *European Journal of Communication*, **33**. 2. 122–139. p.
- Bivens-Tatum, W. (2012): *Libraries and the Enlightenment*. Library Juice Press, Duluth, MN.
- Boyd, D. (2017): *Did Media Literacy Backfire?* Letöltés: <https://points.datasociety.net/did-media-literacy-backfire-7418c084d88d> (2018. 09. 07.)
- Boyd, D. (2010): Streams of Content, Limited Attention: The Flow of Information through Social Media, *EDUCAUSE Review*, **45**. 5. 26–36. p.
- Buckingham, D. (2017): *Fake news: is media literacy the answer?* Letöltés: (2018. 09. 07.)
- Bundy, A. (2004): One essential direction: information literacy, information technology fluency. *Journal of eLiteracy*, **1**. 1.
- Conroy, N.J. – Rubin, V.L. – Chen, Y. (2015): Automatic deception detection: methods for finding fake news. *Proceedings of the Association for Information Science and Technology*, **52**. 1. 1–4. p.
- Cooke, N. A. (2017): Posttruth, truthiness, and alternative facts: Information behavior and critical information consumption for a new age. *The Library Quarterly*, **87**. 3. 211–221. p.
- Davis, N. (2012): IA strategy: Addressing the signatures of information overload. *UXmatters*, February 2012. Letöltés: <http://www.uxmatters.com/mt/archives/2012/02/ia-strategy-addressing-the-signatures-of-information-overload.php> (2018. 09. 07.)
- E-nyelv (2016): *Az év angol szava: post-truth*. Letöltés: <http://www.e-nyelv.hu/2016-11-17/az-ev-angol-szava-post-truth/> (2018. 09. 07.)
- Elmborg, J. (2006): Critical information literacy: Implications for instructional practice. *Journal of Academic Librarianship*, **32**. 2. 192–199. p.
- Eva, N. – Shea, E. (2018): Amplify Your Impact: Marketing Libraries in an Era of “Fake News”. *Reference and User Services Quarterly*, **57**. 3. 168–171. p.

- Fehér Katalin – Király Olívia (2017): Álhíresülés – a hamis hírek dinamikája a médiában. *Századvég*, **84.** 2. 39–48. p.
- Floridi, L. (2004): LIS as applied philosophy of information: a reappraisal. *Library Trends*, **52.** 3. 658–665. p.
- Froehlich, Th. J. (2017): A Not-So-Brief Account of Current Information Ethics: The Ethics of Ignorance, Missing Information, Misinformation, Disinformation and Other Forms of Deception or Incompetence. *BiD*, **39**. Letöltés: <http://bid.ub.edu/en/39/froehlich.htm> (2018. 09. 07.)
- Gelei András (2006): A szervezet interpretatív megközelítése. *Vezetéstudomány*, **37.** 2. 79–97. p.
- Gerrity, C. (2018): The New National School Library Standards: Implications for Information Literacy Instruction in Higher Education. *The Journal of Academic Librarianship*, <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2018.05.005>
- Gibson, C. – Jacobson, T. E. (2018): Habits of mind in an uncertain information world. *Reference and User Services Quarterly*, **57.** 3. 183–192. p.
- Gross, P. (2017): A koholmányok és a digitális média. *Me.dok*, **12.** 5–15. p.
- Guess, A. – Nyhan, B. – Reifler, J. (2018): *Selective Exposure to Misinformation: Evidence from the consumption of fake news during the 2016 US presidential campaign*. European Research Council. Letöltés: <https://www.dartmouth.edu/~nyhan/fake-news-2016.pdf> (2018. 09. 07.)
- Harding, P. (2017): Remember that facts are sacred. *British Journalism Review*, **28.** 1. 17–22. p.
- InformAll (2017): *Inquiry into fake news*. Letöltés: <https://www.informall.org.uk/submissions-and-responses/fake-news-inquiry/> (2018. 09. 07.)
- Jamieson, K. H. – Capella, F. (2010): *Echo Chamber: Rush Limbaugh and the Conservative Media Establishment*, Oxford University Press, Oxford.
- Jones, D. (1996): *Critical Thinking in an Online World*. University of California, Santa Barbara, CA. Letöltés: <http://misc.library.ucsb.edu/untangle/jones.html> (2018. 09. 07.)
- Jones, D. (2016): Seeing reason. *New Scientist*, December 9. 232(3102), 28–32. p.
- Kavanagh, J – Rich, M. D. (2018): *Truth Decay: A Threat to Policymaking and Democracy*. RAND Corporation, Santa Monica, CA. Letöltés: https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB10002.html (2018. 09. 07.)
- Koltay, T. (2017): The bright side of information: ways of mitigating information overload. *Journal of Documentation*, **73.** 4. 767–775. p.
- Koltay Tibor (2003): *A referálás elmélete és gyakorlata*. Könyvtári Intézet, Budapest.
- Lewandowski, S. – Ecker, U. K. H., – Seifert C. M. – Schwarz, N. – Cook, J. (2012): Misinformation and its correction: Continued influence and successful debiasing. *Psychological Science in the Public Interest*. **13.** 3. 106–131. p.
- Oxford Dictionaries (2016): *Word of the Year 2016 is...* Letöltés: <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016> (2018. 09. 07.)

-
- Pariser, E. (2011): *The Filter Bubble. What the Internet is hiding from you*, The Penguin Press, New York.
- Pavleska, T. (2018): *The causal loop between information disorder and trust on the Internet*. Letöltés: (2018. 09. 07.)
- Potter, J. W. (2016): *Media Literacy*, Sage, Los Angeles, CA.
- Rapp, D. N. (2016): The consequences of reading inaccurate information. *Current Directions in Psychological Science*, **25**. 4. 281–285. p.
- Shores, M. (2018): Collection Development in an Era of „Fake News”. *Reference and User Services Quarterly*, **57**. 3. 176–177. p.
- Sullivan, M. C. (2018): Why librarians can't fight fake news. *Journal of Librarianship and Information Science*, March 25.
Letöltés: <https://doi.org/10.1177%2F0961000618764258>
- Szvetelszky Zsuzsanna (2017): Közösségi kételyek. *Századvég*, **84**. 2. 27–36. p.
- White, D. (2018): *Posthuman literacies: reframing relationships between information, technology and identity*. Letöltés: https://www.slideshare.net/infolit_group/posthuman-literacies-reframing-relationships-between-information-technology-and-identity-david-white-keynote-speaker-at-lilac-2018
(2018. 09. 07.)
- Z. Karvalics László (2017): *Informatorium. Szó-kalauz a kortárs információs kultúrához*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.